

Faiq Ələkbərli

*AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru*

II Yaz

1934-cü ildə İran Məclisinin qəbul etdiyi növbəti qanun layihəsinə görə, bundan sonra ölkədə başqa dillərdə məktəbləşmə, işlər, ərizələr qəbul edilməyib baxılmayacaq idi. Bu qanunda həmçinin, məmurun yerli dili (məsələn, Azərbaycan Türk dilini) bilməsinin zəruri olmadığı qeyd edilirdi. "1930-cu illərin əvvəllərində İranda yeridilən assimilyasiya siyasəti haqqında "Peykar" qəzeti yazırdı ki, İranın əhalisi qeyri-fars olan geniş rayonları, xüsusən Azərbaycan, Kürdistan, Ərəbistan (Xuzistan) bu gün də hər cür hüquqdan məhrumdurlar. Burada yaşayan uşaqlar qeyri-ana dilində olan məktəblərdə oxumağa məcburdurlar. Həmin rayondan məclisə seçilmiş nümayəndənin mandatı fars dilini bilmirsə, təsdiq edilmir. Bütün dövlət məmurları farslardan təyin olunurlar və onlar bu rayonların əhalisinə qul kimi baxırlar. Onların ərizə və şikayətləri mütləq fars dilində tərtib edilməli və baxılmalıdır. Hüquq-mühafizə orqanları fars dilində tərtib olunmayan ərizələri qəbul etmirlər, bu da milliyətçə fars olmayan şəxslərin qeyri-qanuni surətdə məhkum olmasına səbəb olur".¹

Üstəlik, İran Pəhləvilər dövründə Hüseyn Kazımzadə, Rza-zadə Şəfəq, Mahmud Əfşar, Mahmud Qənizadə, Əhməd Kəsərvə kimi sapı özümzədən olan "balta"ların ərşənçılığı təbliğ edərək anti-Azərbaycan konsepsiyalarını nəzəri cəhətdən "əsaslandırmağa" çalışmaları da çox təəs-süf doğuran hal idi. Onların müdafiə etdikləri ərşənçilik nəzəriyyəsinə sonralar yenə də azərbaycanlılardan Mənuçehr Mürtəzəvi, Ə.Karəng, İnatyulla Rza, Hüseynqulu Katibi, İrəc Əfşar və başqa paniranist ideoloqlar dirçəltməyə təşəbbüs göstərmiş, ancaq onlar da heç bir əsaslı sonuc əldə edə bilməmişlər.²

Bu dövrdə İran Pəhləvilərinin irqçi, mürtece siyasətinə qarşı çıxan İran Kommunist Partiyası (İKP) olmuşdur. V. Mustafayev yazır ki, İKP özünün ikinci qurultayında (1927) ölkədə milli məsələni ayrıca nəzərdən keçirib bu barədə xüsusi qərar qəbul etməyi: "Qurultayın sənədlərində İranda müxtəlif millətlərin: ərəb, türkmən, kürd, türk millətlərinin yaşamasından, onların İran feodalları və ingilis imperializmi tərəfindən ikiqat zülmə məruz qalmalarından danışılır, İranda milli azlıqlar məsələsinə böyük əhəmiyyət verilir. 2 nömrəli qətnəmədə o cümlədən deyildir: "İran kommunist partiyası öz proqra-

mına bütün kommunist partiyalarının milli məsələ barəsində ümumi tələbi vəşuarını, yeni hər bir millətin özünün tam müstəqilliyi, hətta mərkəzi hökumətdən ayrılmaq hüququ şuarını daxil etməli və həmin şüara uyğun hərəkət etməlidir"... İKP-nin II qurultayının materialları fars dilində azərbaycanlıların öz milli hüquqları olan, türk milləti olduğu etiraf olunan ilk sənədlər idi. Həmin fakt azərbaycanlıların milli şüurunun formalaşması və inkişafı tarixi baxımdan olduqca mühüm idi. Bu fakt göstərdi ki, burjuva ziyalılarından fərqli olaraq, geniş təbəqələrin nümayəndələri xalqın etnik şüuruna uyğun olaraq

sipləri əməldə həyata keçirmirdi. Əgər azərbaycanlılar İKP-nin tərkibində millətlərin (o cümlədən Azərbaycan millətinin) öz müqəddəratını təyin etmək hüququ uğrunda prinsip etibarilə çıxış edirdilərsə, Azərbaycan ziyalıların, orta təbəqələrin, xırda burjuaziyanın bir sıra nümayəndələri real milli zülm siyasətinə qarşı çıxaraq öz etirazlarını bu və ya digər şəkildə nümayiş etdirirdilər. Başqa sözlə həmin təbəqələrin nümayəndələri azərbaycanlıların milli hüquqlarını indiyə qədər burada həyata keçirməyə çalışırdılar. Buna görə də Azərbaycanda milli hərəkat xırda burjuva xarakteri daşıyırdı".⁴

çiliyin özünü təşkil etdi. Məktəblərdə tədris edilən və mətbuat yayın orqanlarında müdafiə edilən "Ariya irsi", insanlığın ən qiymətli tarixi dəyəri olaraq təqdim edilirdi".⁵

Bizcə, Pəhləvilər xüsusilə də, Almaniya ilə yaxınlaşdıqdan sonra Azərbaycan türklərini zorla farslaşdırıb fars milləti adlandırmaqdan bir qədər geri çəkilib, almanların da məsləhətləri ortaq "iranlı", "İran milləti" kimliyi yaratmaq işinə daha çox girişdilər. Bu anlamda Azərbaycan xalqını farslara qohum xalq elan etmək məqsədilə Pəhləvilər "Persia" adını arxa plana keçirərək "İran"- "Aryan" adını önə çəkildilər.

Aydın Qasımlı da yazır ki, Rza şah Azərbaycan Türklərinə qarşı yönəlmiş fars şovinist siyasətində o dövrdəki alman farsizminin irqçilik və arıçılıq nəzəriyyələrindən bəhrələnməmişdi: "Azərbaycan Türklərinə qarşı planlı şəkildə və daha qəddarcasına həyata keçirilən bu siyasət mahiyyətcə Azərbaycanın bir ölkə kimi tamlığına və Azərbaycan Türklərinin milli bütövlük şüuruna qarşı yönəlmişdi. Bu məqsədlə Rza şah ölkədə faşist yönü təşkilatlar yaratmış, silahlı qüvvələr daxilində, sarayda, nazirliklərdə, hərbi sənaye müəssisələrində, texniki-peşə məktəblərində, ali təhsil müəssisələrində

Ariyançı İran Pəhləviləri dövrü və Güney Azərbaycan Milli Hərəkatı

azərbaycanlıları türk hesab etməklə kifayətlənməmiş, onları millət kimi tanımışlar. Bu cəhətin əhəmiyyəti onda idi ki, öz mahiyyəti etibarilə millətçi olan Azərbaycan burjuaziyası nənki milli ideya işləyib hazırlamadı, əksinə o, öz-özünü assimilyasiya uğrunda çıxış edərək milli (o cümlədən Azərbaycan) məsələnin həllindən uzaq olmasını, Azərbaycan millətinin spesifik milli mənafeinin ifadəçisi olmağa hazır olmadığını nümayiş etdirdi".³

V. Mustafayev yazır ki, İKP-nin millətlərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququ uğrunda və dövlətin assimilyasiya siyasətinə qarşı çıxmasına baxmayaraq, o öz yazılı sahədə ideoloji mübarizəni fars dilində apararaq dillərin bərabərlik prinsipini gözlemirdi, bu dəranda mütərəqqi, demokratik quruluşun bərqərar olması uğrunda mübarizə apararaq İKP-nin sosial bazasını məhdudlaşdırırdı: "Başqa sözlə, İKP uğrunda mübarizə apardığı prin-

Ariyançı Pəhləvilərin almanpərəst dövrü və Güney Azərbaycan. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində və müharibə illərində Pəhləvilər türkləri ucdantutma məhvetmə və farslaşdırma siyasəti bir qədər dəyişdirildi. Çox güman ki, bunun əsas səbəb Azərbaycan türklərinin farslaşdırma siyasətinə, ariyanizmə qarşı ciddi müqavimət göstərmişdi. Başqa sözlə, türkləri, o cümlədən Azərbaycan türklərini sərt siyasətlə, yeni zor tətbiq etmə üsulu ilə farslaşdırma bilməyəcəklərini anlayan Pəhləvilər nisbətən yumşaq güc siyasətinə üz tutası oldular. Bu məqsədlə 1938-ci ildə "Pərvareşi-Əfkar" (Fikirlərin Yayılması Qurumu) təşkilatı yaradıldı ki, burada da əsas məqsəd elm və təhsil yolu ilə ərşənçılığı Azərbaycan türklərinin şüuruna yeritmək idi. N.Nəsbili yazır: "Məşrutə dönməyindən qalma "İran milləti" anlayışına yeni rənglər qatıldı. Əski İran tarixinin, özəlliklə Sasani dönmənin ideallaşdırılması rəsmi tarix-

Bu o demək idi ki, Pəhləvi ideoloqları artıq Azərbaycan türklərinin farsdan dönmə siyasətini nisbətən yumşaldıb, onlara daha çox "azəri" damğasını vurmaqla, farslarla azərilərin iran/aryan mənşəli olması təbliğatını gücləndirdilər. Başqa sözlə, 1935-ci ilə qədər Azərbaycan türklərini farsdan dönmə deyib zorla farslaşdırırlar, bu dəfə Azərbaycan türklərini "azəri" adı altında farslara qohum xalq elan etməklə özlərinə bağlamağa başladılar. Onların nəzərində farslarla "azəri"ləri birləşdirən də İran mədəniyyəti, İran dövləti, fars dili, bir sözlə ortaq Ariyan irqi idi. Əkrəm Rəhimliyə görə, hakimiyyətə gələn gündən fars şovinizmini təbliğ edən Rza Pəhləvinin sonralar ingilislərdən çox almanlarla yaxınlaşmasında "ariyançılıq" nəzəriyyəsi mühüm rol oynayırdı: "Bu məfkurədə farsların ali irqə - "ariya" irqinə mənsubluğu və bu irqin alman irqi ilə qohumluğunun "sübutu" yetirilməsinə cəhd edilirdi".⁶

faşist ruhlu mütəxəssislər yerləşdirmiş, hətta ölkədə faşist çevrilişi hazırlamış, ölkənin dörd bir yerinə faşist agentləri səpələmişdi".⁷

Bizcə, "Persia" və "İran" anlayışlarının türklər arasında ziddiyyətlərə yol açmasının nəticəsi olaraq Azərbaycan türklərinin əksəriyyəti bundan çıxış yolu kimi Arian-Fars kimlikli "İran"ə qarşı, Türk-Turan kimlikli "Azərbaycan"ı ortaya qoydular. Yeni 1925-ci ildə Türk Qacarlar dövlətini itirməyimizin nəticəsi olaraq ortaya çıxan ariyan-fars kimlikli "İran"ə qarşı təskinliyimizi, daha sonra da xilasımızı Türk ruhlu "Azərbaycan"da axtarmağa başladığımızı qarşıdıran Fars-Arian "İran"ından qurtulmaq üçün hələlik, böyük "Turan" deyil, onun mərkəzi olan Azərbaycan qurtuluş yolumuz kimi görülməkdə idi. Bu anlamda 1925-ci ilə qədər mövcud olan Türk dövlətlərinə "Turan" çərçivəsində deyil, onun əsas mərkəzi olan Azərbaycan yönündən yanaşmağa məcbur olduq. Faktiki olaraq Türk ruhlu Azərbaycanın kiçik bir hissəsi Sovet Rusiyasının, böyük hissəsi isə İran Pəhləvilərinin nəzarəti altında olduğu üçün də, 1925-ci ilə qədərki Türk dövlətlərini ya "İran", ya da "Azərbaycan" dövlətləri şəklində görməyə məcbur edildik. Üstəlik, Azərbaycanın böyük hissəsi 1925-ci ildən sonrakı Pəhləvilər "İran"ın nəzarəti altında olduğu üçün, 1925-ci ilə qədər burada hökm sürmüş Türk dövlətlərini "İran" dövlətləri şəklində şüurlarımıza yeridilməsi ilə əsasən, razlaşmağa məcbur edildik. Belə ki, guya, Midyanın süqutundan sonra (e.ə. 550-ci il) "İran"ın təqribən 2500 illik şahlıq dövrü olub ki, onun da əsasını farslar qoyublar. Sadəcə Türk Qəznəvilərdən başlayaraq həmin "İran"ı min ildir Türk dövlətləri idarə ediblər ki, elə onlar da "İran müstəbidləri"dür. Çünki bu uydurmalara görə, bu Türk dövlətləri (Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar və b.) də "İran", "İranlıq", "İran mədəniyyəti", "fars dili" nə xidmət edərək Azərbaycana, Azərbaycan xalqına düşmən olublar. Bütün bu uydurmalar da yalnız Quzey Azərbaycanda deyil, Güney Azərbaycandakı ədəbiyyat, tarix, fəlsəfə kitablarında geniş şəkildə təsvir olunmuşdur. 8

Ariyançı Pəhləvilərin almanpərəst dövrü və Güney Azərbaycan. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində və müharibə illərində Pəhləvilərin türkləri ucdantutma məhvetmə və farslaşdırma siyasəti bir qədər dəyişdirildi. Çox güman ki, bunun əsas səbəb Azərbaycan türklərinin farslaşdırma siyasətinə, ariyanizmə qarşı ciddi müqavimət göstərmişdi. Başqa sözlə, türkləri, o cümlədən Azərbaycan türklərini sərt siyasətlə, yeni zor tətbiq etmə üsulu ilə farslaşdırma bilməyəcəklərini anlayan Pəhləvilər nisbətən yumşaq güc siyasətinə üz tutası oldular